

שאלו יונתן ויגורט

מקום מושבו של עשו

א. הצגת התמיהות

1. מתי התיישב עשו בשעיר?

2. נשי עשו ובניו

ב. מהלך חיי עשו

1. עשו בבית אביו

2. התיישבות עשו בשעיר

3. פגישת יעקב ועשו

4. חזרת עשו לכנען

5. הקמת ממלכת אדום בהר שעיר

א. הצגת התמיהות

1. מתי התיישב עשו בשעיר?

כאשר יעקב אבינו יצא לחרן לשאת אשה, לכאורה ישב עשו אצל אביו בחברון. אם כן, מדוע בתחילת פרשת וישלח, כאשר יעקב חוזר מחרן לארץ כנען, נפתחת הפרשה במילים "וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו ארצה שעיר שדה אדום" (בראשית לב, ד)? מה עשה שם עשו, וכיצד ידע יעקב לשלוח לשם את המלאכים?

על פסוק זה כותב הרמב"ע: "הנה ידענו כי ארץ אדום בין חרן ובין ארץ ישראל", ובזאת רצה לפרש שיעקב צריך לעבור דרך אדום על מנת להגיע לארץ, וכך שלח מלאכים לפניו ארצה שעיר. אולם, לנו ידוע כי אדום נמצאת דרומית מזרחית לים המלח, ובהחלט אין זו הדרך בין ארץ כנען לחרן. ובכל מקרה, דבר ברור הוא שעשו לא היה רק באופן עראי בארץ שעיר, משום שלאחר שנפרד מיעקב נאמר "וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה" (בראשית לג, טז), ומוכח כי שם היה מקומו. ונראה מכאן, כי עשו קבע את מקומו בהר שעיר בתקופה בה היה יעקב בחרן.

אמנם, על הנחה זו יש להקשות מהמשך הפרשה. וכך נאמר לאחר מיתת יצחק:

ואלה תלדות עשו הוא אדום: עשו לקח את נשיו מבנות כנען את עדה בת אילון החתי ואת אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי: ואת בשמת בת ישמעאל אחות נביות: ותלד עדה לעשו את אליפז ובשמת ילדה את רעואל: אהליבמה ילדה את יעוש ואת יעלם ואת קרח אלה בני עשו אשר ילדו לו בארץ כנען: ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו ואת מקנהו ואת כל בהמתו ואת כל קנינו אשר רכש בארץ כנען וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו: כי היה רכושם רב משבת יחדו ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אתם מפני מקניהם: וישב עשו בהר שעיר עשו הוא אדום. (בראשית לו, א-ח)

אם כן, עשו התיישב בשעיר רק לאחר שיעקב חזר מחרן והתיישב בארץ ישראל עם כל מקנהו ורכושו. וכיוון שהארץ לא יכלה לשאת אותם, לקח עשו את כל אשר לו לשעיר. בין הזמן בו חזר יעקב מחרן לזמן בו מת יצחק עברו כעשרים שנה, ואם כן כלל לא ברור מתי הגיע עשו לשעיר - האם בתקופה בה היה יעקב בחרן, או רק לאחר שנים רבות בהפרדו מעל אחיו.

2. נשי עשו ובניו

בפרשה זו של תולדות עשו ישנן בפשט שאלות קשות נוספות. למשל: רש"י פירש כי שמותיהן של נשות עשו התחלפו - עדה בת אילון החתי המוזכרת בפרק לו היא "בשמת בת אילן החתי" (בראשית כו, לה), אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי היא "יהודית בת בארי החתי" (שם) ובשמת בת ישמעאל היא "מחלת בת ישמעאל" (בראשית כח, ט). אם כן, עדה ואהליבמה הן הנשים שלקח עשו בגיל ארבעים, ורק לאחר עשרים ושלוש שנים, כאשר לקח יעקב את הברכות, נשא עשו את בת ישמעאל, ומדוע כשמנה הכתוב את תולדותיהם נמנו בניהן של עדה ובשמת בת ישמעאל ורק לאחר מכן מנו את אהליבמה? ועוד, להלן נאמר "ואלה תולדות עשו אבי אדום בהר שעיר. אלה שמות בני עשו אליפז בן עדה אשת עשו רעואל בן בשמת אשת עשו" (בראשית לו, ט-י), ומשמע שנולדו בהר שעיר, בעוד בתחילת הפרק נאמר "אלה בני עשו אשר ילדו לו בארץ כנען"¹.

ב. מהלך חייו של עשו

1. עשו בבית אביו

אפשר להציע פירוש למהלך חייו של עשו, ועל פיו נוכל ליישב את הדברים. בגיל ארבעים נשא עשו נשים מבנות חת, "ותהיין מורת רוח ליצחק ולרבקה". בתקופה זו נראה כי לא ילד עשו ילדים. וכך דרשו רז"ל על מהלך חייו של עשו:

ויהי עשו בן ארבעים שנה ויקח אשה את יהודית בת בארי החתי ואת בשמת בן אילן וגוי' כתי' יכרסמנה חזיר מיער וזיז שדי ירענה (תהלים פ, יד) ר' פינחס ר' חלקיה בשם ר' סימון מכל הנביאים לא פירסמוה אלא שנים - אסף ומשה, אסף: יכרסמנה חזיר מיער, ומשה אמר: את החזיר כי מפריס פרסה (ויקרא יא, ז). למה הוא מושלה בחזיר? אלא, מה חזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא מיפשט את טלפיו כלומר שאני טהור, כך מלכות הרשעה הזו גוזלת וחומסת, נראת כאילו מצעת בימה. כך עשו כל ארבעים שנה צד נשי אנשים מענה אותן, וכיון שהגיע לארבעים שנה דימה עצמו לאביו, אמר מה אבא נשא אשה בן ארבעים אף אני נושא אשה בן ארבעים שנה. הדא הוא דכתיב: ויהי עשו בן ארבעים שנה ויקח אשה וגו' (בראשית רבה סה, כו. הובא ברש"י בראשית כו, לד)

1. בהמשך הדברים יתיישבו דקדוקים נוספים בפרשה זו.

ניתן להוסיף ולדרוש על פי אותו מהלך, שכשם שליצחק לא היו ילדים עד גיל ששים, כך גם עשו לא טרח בזה.²

כאשר היה עשו בן ששים ושלוש רצה אביו לברכו, אולם יעקב לקח את ברכתיו, ועשו אמר: "יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי" (בראשית כז, מא). לפיכך, רבקה בקשה מיצחק שישלח את יעקב, באמרה "קצתי בחיי מפני בנות חת" (בראשית כז, מו). יצחק אמנם שולח את יעקב פדנה ארס אל לבן בן בתואל, ומצוה אותו "לא תקח אשה מבנות כנען" (בראשית כח, ה-ו). כעת, רוצה גם עשו לקחת אשה על נשיו, רוצה הוא להקים משפחה ולהוליד צאצאים, ולשם כך הוא הולך אל ישמעאל דודו לקחת את מחלת בתו לאשה. הביטויים שנכתבו בתורה על הליכת יעקב והליכת עשו הם ביטויים זהים: על יעקב נאמר "וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארס" (בראשית כח, ה), יעקב הולך לשאת אשה מבנות לבן אחי אמו. ועל עשו נאמר "וילך עשו אל ישמעאל" (בראשית כח, ט), לקחת לאשה את בתו של אחי אביו. היכן היה ישמעאל באותו זמן? על ישמעאל נאמר "וישב במדבר פארן" (בראשית כא, כא). אם כן נראה שעשו הלך למדבר פארן, על מנת לקחת את בת ישמעאל לאשה.

2. התיישבות עשו בהר שעיר

קצת עשו החליט כבר להקים משפחה, הוא לא חוזר לגור אצל אביו, אלא מתיישב בין ארץ כנען למדבר פארן - בהר שעיר. מיקום זה ידוע לנו גם מן הנאמר במלחמות ארבעת המלכים עם החמשה "ואת החרי בהררם שעיר עד איל פארן אשר על המדבר" (בראשית יד, ו). כן למד רס"ג על המיקום גם מן הפסוק "ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן" (דברים לג, ב). הביא הראב"ע את דבריו בתחילת פרשת וישלח, כדי לדחותו ולומר ששעיר נמצאת בין חרן לארץ כנען. אמנם, כפי שידוע לנו צדק רס"ג במיקומה של ארץ אדום, והיא נמצאת דרומית מזרחית לים המלח.

בין אדום לארץ כנען היה מעבר, כפי שרואים בספר במדבר: "וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום כה אמר אחיך ישראל אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתנו... נעברה נא בארצך... עד אשר נעבר גבולך" (במדבר כ, יד-יז)³, וכך יכול היה עשו לבקר את אביו בארץ כנען, וגם להקים את משפחתו ואת ראשית ממלכתו בהר שעיר.

בתקופה זו נולדים לעשו שני בניו הראשונים "ותלד עדה לעשו את אליפו ובשמת ילדה את רעואל" (בראשית לו, ד), וכפי שרואים מהמשך הפסוקים, אלה ילדים שבאמת נולדו בשעיר "ואלה תלדות עשו אבי אדום בהר שעיר. אלה שמות בני עשו אליפו בן עדה אשת עשו רעואל בן בשמת אשת עשו" (בראשית לו, ט-י).

המיקום בו בחר עשו להקים את ממלכתו איננו מקרי כלל וכלל - אביו יושב מצד אחד בארץ כנען, משפחת ישמעאל מצדו השני במדבר פארן, והוא עצמו יושב במקום בו ישבו אבותיהן

2. עיין בדברי הרמב"ן בראשית לו, ב שכתב על חילופי השמות של נשי עשו "ויתכן לומר כי השתים נשים ההם מתו בלא בנים, אולי נענשו בעבור שהיו מורת רוח ליצחק ולרבקה, ונשא אחות אשתו בת אלון ואחרת אהליבמה בת ענה". ולפי דבריו גם כן לא היו לעשו ילדים עד שנשא את מחלת בת ישמעאל, רק פירש עובדה זו מטעם אחר.

3. ויש להעיר על ההקבלה הלשונית לתחילת פרשת וישלח.

של נשיו החתיות (שכן החתי הוא החוי המוזכר כאן והוא החורי המוזכר אצלנו ברשימת האלופים, וכן גם במלחמת ארבעת המלכים עם החמשה, כמי שיושב בהר שעיר)⁴. כשם שיעקב לא חזר לארץ מיד בקחתו אשה, גם על עשו לא נאמר שהוא חוזר אל אביו. אם כי סביר להניח, שבניגוד ליעקב שלא חזר כל השנים אל ביתו, עשו הגיע אל אביו מדי פעם, שכן הוא לא גר רחוק כל כך, ואחיו לא התנכל לו להורגו.

3. פגישת יעקב ועשו

יעקב בהיותו בחרן שמע שאחיו מקים את ממלכתו בשעיר, ובטרם נכנס לארץ שלח אליו מלאכים לאמר "כה אמר עבדך יעקב עם לבן גרתי" וגו'. אולם, עשו כבר שמע על בואו של יעקב והוא מתקרב אליו להורגו וארבע מאות איש עמו⁵. לאחר שנאבק יעקב עם המלאך, נפגש יעקב עם עשו כאח אוהב, עד שעשו מציע לו ללוותו - "ויאמר נסעה ונלכה ואלכה לנגדך" (בראשית לג, יב).

יעקב דוחה את ההצעה ואומר "יעבר נא אדני לפני עבדו, ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים, עד אשר אבא אל אדני שעירה" (בראשית לג, יד). פסוק זה הוא קשה מאוד, שכן מדוע יאמר יעקב שהוא יגיע לשעיר, והרי הוא הולך אל אביו לארץ כנען, ושעיר כלל לא נמצאת בדרכו. וכבר עמדו חז"ל על הפסוק ואמרו "ואימתי ילך, בימי המשיח, שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפט את הר עשו" (רש"י שם עפ"י בראשית רבה עח, יד).

אפשר להסביר את דברי יעקב על דרך הפשט בשני אופנים:

א. הרמב"ן לומד כי היתה דרך להגיע לארץ כנען גם דרך שעיר. על אף שזוהי דרך ארוכה יותר, ונח יותר לעבור את הירדן ולהיכנס ישר לארץ על מנת להגיע לחברון, אומר יעקב לעשו כי הוא ילך דרך ארצו של עשו, ואם ירצה אחיו לעשות לו כבוד הוא ילוהו מארצו עד חברון⁶.

-
4. אם אכן ישב עשו במקום נשיו החתיות, יש לפרש כי מה שכתוב "וירא עשו כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו" (בראשית כו, ח), כלל לא מתייחס לנשיו הראשונות אשר נשא, שכן הן לא היו מארץ כנען אלא מבנות חת שבשעיר. אמנם, כאשר עשו רוצה לשאת אשה ולהוליד ולדות, הוא רואה שיצחק מצוה את יעקב לא לקחת אשה מבנות כנען, משום שבנות כנען רעות בעיניו, ולפיכך הולך עשו לקחת את בתו של ישמעאל. וכך צריך לפרש משום שאם אמנם ראה עשו שרעות נשיו בעיני אביו מדוע לא גירשם? הרי הוא ממש כטובל ושרץ בידו? וכפי שאמרו רז"ל על שמה של מחלת בת ישמעאל "אמר ר"א אלו הוציא את הראשונות יפה היה, אלא על נשיו - כאב על כאב" (פירוש "מחלת" לשון מחלה. בראשית רבה סז, ג), וכן פירש רש"י על הפסוק "הוסיף רשעה על רשעתו, שלא גירש את הראשונות". ואם אכן "בנות כנען" אינן נשיו של עשו, ניתן להבין מדוע הוא לא גירש אותן. ונראה שכך פירש רבי יהושע בן לוי את הפסוק "וירא עשו כי רעות בנות כנען וילך עשו אל ישמעאל... נתן דעתו להתגייר, מחלת - שמחל לו הקב"ה על כל עונותיו, בשמת - שנתבסמה דעתו עליו" (בראשית רבה שם).
5. אין כאן המקום לפרש את פרטי הפגישה ביניהם, וכיצד הפך עשו מאויב שבא עם ארבע מאות אנשי חיל, שיעקב פחד מפניו "פן יבא והכני אם על בניס" (בראשית לב, יב), לאח אוהב: "וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפל על צוארו וישקהו ויבכו" (בראשית לג, ד).
6. מהמשך הפסוקים ברור כי יעקב לא עשה כן, והוא נכנס לארץ מצפון, דרך שכס ובית א-ל קודם שהגיע לחברון.

ב. החזקוני למד כי הפסוק מתחלק לשנים: ראשית, "ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים", על מנת להושיבם בארץ כנען בצורה נוחה, וכך ימתין עשו עם הכבוד שהוא רוצה לכבד את יעקב "עד אשר אבא אל אדני שעירה" לאחר מכן, לבדו, בלא כל המשפחה והצאן.

בסופו של דבר "וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה, ויעקב נסע סכתה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכת" (בראשית לג, טז-יז), עשו חוזר למקומו, ויעקב לאחר שהיה בסוכות, בשכם ובבית אל מגיע לשכון עם אביו בארץ כנען - "ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע, היא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק" (בראשית לה, כז).⁷

4. חזרת עשו לכנען

כפי הנראה, לעת זקנותו של יצחק הגיע גם עשו עם נשיו לגור אצל אביו, וכך נאמר "ויהיו ימי יצחק מאת שנה ושמונים שנה. ויגוע יצחק וימת ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים, ויקברו אתו עשו ויעקב בניו" (בראשית לה, כז-כט). בתקופה זו, בהיות עשו בכנען - "ואהליבמה ילדה את יעוש ואת יעלם ואת קרת, אלה בני עשו אשר ילדו לו בארץ כנען" (בראשית לו, ה).

על פי זה צריך לפרש כי "אלה בני עשו" וגו' מתייחס רק לבנים המוזכרים בפסוק זה, ולא לאליפז ורעואל המוזכרים בפסוק הקודם, שכן הם נולדו עוד קודם לכן בשעיר. ויובן מעתה מדוע נכתבה בשמת בת ישמעאל בין שתי נשיו הראשונות של עשו, על פי סדר לידת הבנים.⁸

5. הקמת ממלכת אדום בהר שעיר

כעת נמצאים שני האחים זה ליד זה, ולכל אחד מהם יש משפחה גדולה ורכוש רב. לאחר שכבר מת יצחק, ואין סיבה שעשו ימשיך לגור בארץ כנען "ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנתיו ואת כל נפשות ביתו ואת מקנהו ואת כל בהמתו ואת כל קניינו אשר רכש בארץ כנען, וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו. כי היה רכושם רב משבת יחדו ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אתם מפני מקניהם" (בראשית לו, ו-ז).

להיכן הלך עשו להתיישב? כמובן, למקום בו היה בתחילה: "וישב עשו בהר שעיר". וכך אכן מדגיש הכתוב "עשו הוא אדום" (בראשית לו, ח), הוא אדום אותו אנו מכירים מתחילת

7. העיר לי הרב סמט, שניתן להוכיח מכך שיעקב התמהמה בשכם כמה שנים (כפירוש ראבי"ע), ולא מיהר אל אביו לעיר חברון, שיעקב עדיין פחד מעשו, למרות שהוא נפגש עמו כאח, וכשם שלא רצה לקבל את הצעת הליווי של עשו, כך הוא פחד להגיע לחברון, בודעו שעשו לא נשאר רק בהר שעיר אלא מגיע לבקר את אביו מדי פעם.

8. הרשב"ם פירש בדרך קצת שונה (בראשית לו, ב): "...יש לומר: יהודית בת בארי מתה בלא בנים, אבל בת אלון ובת ישמעאל היו להם בנים המפורשים כאן. ואהליבמה בת ענה בת צבעון החוי לקח אחרי כן אחר שהלך לו לשבת בהר שעיר ונתחתן בבני שעיר החורי ככתוב לפנינו כי אהליבמה היתה בת ענה בן צבעון בן שעיר החורי, וגם תמנע פילגש אליפז כתובה שם בבני שעיר. ולפי שאהליבמה אשתו אחרונה היתה, לפיכך מזכיר אותה ואת בניה בכל הפרשיות האילו לבסוף". ואמנם אנו הוספנו כי נראה שאהליבמה ילדה את בניה בארץ כנען ולא בהר שעיר כפי שפירש הרשב"ם.

הפרשה "ארצה שעיר שדה אדום" (בראשית לב, ג) - זהו המקום בו בחר להתיישב ולהקים את שושלת אלופי אדום והמלכים אשר מלכו.
נראה כי בהסבר זה למהלך חייו של עשו מתיישבות קושיות רבות בפשטי המקראות.